

Theodor W. Adorno: Žargon autenticity K německé ideologii

Přeložila Alena Bakešová. Praha, Academia 2015. 168 s.

Jak se můžeme dočíst v závěrečné autorské poznámce, *Žargon autenticity*, psaný mezi léty 1962 a 1964, měl být původně součástí *Negativní dialektiky*, vydané poprvé v roce 1966. Byl však odtud vyjmut, protože se poněkud vymknul z celkového rozvrhu autorova stěžejního opusu (ten na svůj překlad do češtiny bohužel stále čeká).¹ Řada témat a motivů, jež spoluutvářejí mnohovrstevnatou sémantiku *Negativní dialektiky*, její výkladovou a teoretickou základnu, je přítomna a analyzována i v *Žargonu autenticity*. Určující pohyb, který tento Adornův rozsahem nevelký spis spojuje s komplexem jeho myslitelského díla a který představuje možný interpretační klíč, můžeme úvodem stručně vymežit jako materialistickou kritiku filosofického idealismu – přičemž uvedený pohyb je výmluvně signalizován významově zatíženým podtitulem *K německé ideologii*, odkazujícím ke známému Marxovu a Engelsovu dílu.

V předmluvě k *Německé ideologii* zmiňují Marx a Engels příběh o čackém muži, který se domníval, že se lidé topí proto, že je ovládla myšlenka tíže; pokud lidé tuto myšlenku ze sebe vypudí, přestane pro ně voda být nebezpečnou. Je zřejmé a konečkonců i dostatečně známé, kam Marx s Engelsem svou ironií směřovali, totiž ke kritice soudobé německé filosofie (reprezentované jmény Feuerbacha, Bauera a Stirnera), jejíž ideologičnost podle obou autorů spočívala v uzavření do těsného kruhu sebekotvrzující autonomie: „Tvůrci [tj. mladohegelovci, pozn. R.K.] se podrobili svým vlastním výtvorům.“² Povstání proti těmto výtvorům, k němuž Marx a Engels vyzývají s rétorickým aplombem osvícenských racionalistů, znamená uznat materiální zakotvení lidské existence: obrátit se k bytí, k reálným předpokladům filosofie. Kritika idealismu tedy spočívá v rozložení jeho autonomie formou radikální sebekritiky filosofie; tím vyjde najevo, že řečený kruh sebekotvrzující autonomie je tím těsnější, čím křehčí se ukazuje v kontaktu se skutečností.

Z tohoto zorného úhlu můžeme vhodně začít s četbou *Žargonu autenticity*. Recenzovaná kniha v žádném případě není – a to budiž vysloveno rovnou – morálním odsudkem Heideggerových sympatií k fašismu. Adorno se sice citlivě otázcí rozhodně nevyhýbá, naopak, ale uchopuje ji vždy z nitra filosofie, nikoli prostřednictvím předpřipraveného narativu v podobě morálního exempla o osobním selhání jednotlivce. Střed autorova zájmu leží jinde a, popravdě řečeno, je mnohem méně skandální. Hlavním tématem *Žargonu autenticity*, který knihu propojuje s *Negativní*

1 Vznik a vydavatelské osudy obou děl jsou přehledně nastíněny v ediční poznámce k 6. svazku Adornových *Sebraných spisů*. Viz „Editorische Nachbemerkung“. In: Adorno, Th. W., *Gesammelte Schriften*. Bd. 6: *Negative Dialektik / Jargon der Eigentlichkeit*. 6. Aufl. Frankfurt a.M., Suhrkamp 1997, s. 527–531.

2 Viz Marx, K. – Engels, B., *Spisy*. Sv. 3. Přel. Z. Sekal a J. Bílý. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958, s. 22.

dialektikou a dalšími Adornovými díly, je problém skutečnosti a jejího pojmání; totiž problém vztahu mezi předmětem a pojmem a konkrétně povaha reflexe tohoto vztahu v Heideggerově filosofii, včetně důsledků, jež Heideggerova reflexe vyvolává (či možná spíše přivolává), aniž by to výslovně přiznávala. Ono nevyslovené, zamlčované a zahalené je pro žargon přímo konstitutivním rysem, podstatou jeho apriorního pokrytectví (viz ještě níže). Ačkoli je Heideggerova filosofie hlavním terčem Adornovy kritiky a slouží jako nejdůležitější materiál analýzy žargonu autenticity, objevují se zde i jména dalších myslitelů a tvůrců, zejména Jasperse a Rilka.

Pokusme se nejprve zpřítomnit motivy a argumentační postupy, jež se v textu postupně vynořují. Metafora vynořování není nahodilá. Snaží se vystihnout Adornův způsob psaní, který je na hony vzdálen systematické klasifikaci, úhlednému definování a pevně ohraničené analýze. Adornovo psaní je z makrokompozičního hlediska fragmentární, což není než důsledek náročné autorovy snahy rozehrát v pojmech nepojmové, neuzavírat reflexi – v její textové manifestaci – do hegelovské totality celku, jenž neidentické vytlačuje mimo sebe sama. Z hlediska mikrokompozice bychom pak Adornův rukopis mohli připodobnit diskurzu jakožto proud, tak jak o tom hovoří literární teoretička a spisovatelka Daniela Hodrová, když připomíná původní sémantiku slova *discurrere*, které „znamená pobíhat sem a tam“.³ Adornovo „pobíhání sem a tam“ vyvolává dojem nepřehlednosti, neutříděnosti, jež je však záměrná, a je tedy nutné si na filosofův osobitý styl zvyknout (překladaatelka Alena Bakešová nepochybně odvedla vynikající práci). Čtenář není do textu instruktivně uváděn, směr výkladu je jen zřídka zřetelně anticipován, takže na samém závěru můžeme nabýt pocitu, že jsme byli textem spíš „protaženi“, podobně jako kdybychom se potýkali se složitou „rhizomatickou“ strukturou některých postmoderních děl, jmenovitě Deleuze a Guattariho. Touto poznámkou nehodlám otevírat téma „postmoderních“ motivů v Adornově filosofii a v jeho filosofickém psaní, nýbrž jen popisuji určitou čtenářskou zkušenost, která při interpretaci díla hraje nezastupitelnou roli. V tomto smyslu žádná interpretace nemůže být neutrální. K výše řečenému musíme připočíst specifikum Adornovy argumentace – ta většinou zdaleka nedodržuje pravidla formální logiky, protože je dynamizována dialektickým živlem. Bývá velmi obtížné, ba nemožné vtěsnat Adornovy vývody a závěry do redukujících mřížky buď/nebo, uzavřít je do sumarizujících tezí, neboť Adornovo myšlení je myšlením prudkých ambivalencí, tak říkajíc programově se vzpírá sugestivním dichotomiím a usiluje o jejich překonávání.

Adorno určuje žargon jako určitý systém užívání jazyka, jenž maskuje, znehodnocuje či přímo falšuje dialektický vztah mezi pojmem a objektem i dialektické vztahy uvnitř jazyka, a tím se stává „bytostně“ nepravdivým. Jedná se o auratický jazyk, konstatuje Adorno s odkazem na pojem aury u Waltera Benjamina. Žargon sugeruje, že významy slov jsou v nich samých, bez ohledu na konkrétní obsah

3 Viz Hodrová, D., *Chvála scholení. Eseje z poetiky pomíjivosti*. Praha, Malvern 2011, s. 18.

a kontext slov. Proto žargon mnohdy působí svou až mystickou obřadností (Adorno hovoří o teologickém podtónu Heideggerova jazyka). Užitím slov jako „cesta“, „pole“ nebo „domov“ jako by se vždy říkalo něco více, než co nám napovídá jejich sémantika v zapojení do syntaxe. Z tohoto klamu všudypřítomné hloubky, veskrze předstírané, žargon permanentně těží. Proto žargon neztrácí svou podmanivou naléhavost, třebaže sděluje banality. Charakter žargonu vystoupí zřetelněji ve srovnání s filosofickým jazykem: „Transcendence pravdy přesahující význam jednotlivých slov a soudů je žargonem přičena slovům jako jejich neměnné vlastnictví, zatímco ono ‚více‘ se utváří pouze v konstelaci, zprostředkované“ (s. 15).⁴ A dále: „Pokrytectví se stává jakýmsi a priori: každodenní jazyk je vyslovován zde a nyní, jako by byl jazykem svatým“ (s. 16). Snad bychom mohli předběžně shrnout, že obřadnost žargonu, která představuje vyprázdněnou formu religiozity v éře sekularizace, zahaluje, že žargon se pravdy nikdy nemůže dobrat, protože cesta k pravdě je tu rozkládána už samým užitím jazyka, způsobem (ne)pojímání předmětu. Důsledky tohoto fundamentálního zjištění se pak už vrší jeden na druhý. Představu, že význam je jen záležitostí slova, nazývá Adorno nominalismem, který vytlačuje dějiny. Jenže významy slov nejsou ahistorické, neexistuje žádný autentický („substanciální“) pravý význam toho či onoho slova, práce dějin je neutuchající. Neexistuje ani žádný kořen vně jazyka, který by vězel například v abstraktní představě venkovské půdy.

Zmínka o abstraktnosti je velmi důležitá a souvisí s ahistoričností žargonu. Adorno věnuje několik stran kritice Heideggerova poetického jazyka. Heideggerův popis venkovského života je abstraktní, tj. naprosto nezohledňuje konkrétní socioekonomickou realitu zeměděle v industriální společnosti, a je tudíž nepravdivý. Socioekonomická realita představuje výsledek historického procesu, výsledek, který ovšem není definitivní, je pouze dočasný, protože jak bylo vzpomenuto, dějiny prostě nelze zastavit. I proces odcizení vysvětluje Heidegger – na rozdíl od Hegela nebo Marxe – ontologicky, čili nehistoricky, k čemuž se váže jeho ideologie příručnosti (srov. s. 106–107). Z důvodu abstraktní ahistoričnosti se Heideggerovy popisy venkovského života podobají těm nejmílanějším literárním klišé. Adorno v této souvislosti napadá rovněž abstraktní humanismus, jehož se žargon dovolává, kdykoli pracuje s pojmem člověka (jako například u Jasperse). Abstraktní pojem člověka ulamuje hrot vší kritičnosti, právě abstraktnost dodává pojmu jeho téměř univerzální, dokonalou pružnost. Žargon se tak může dovolávat „člověka“ jak jménem jeho osvobození, tak jménem jeho zotročení, aniž by to abstraktností pojmu pohnulo. Nebo přesněji, méně útěšně: abstraktní humanismus žargonu může jako osvobození předkládat poslušnou službu totálnímu státu a jako naplnění života „hrdinskou“ smrt v totální válce. Z toho důvodu žargon nikdy nedokáže vyzna-

4 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu, není-li uvedeno jinak, se vztahují k recenzované publikaci.

čit cestu emancipace. Abstraktní pojem dělá z člověka pasivní subjekt, pro nějž je nejvyšším dobrodiním možnost přinášet oběti (což, jak Adorno dokládá, zůstává jedním z motivů ještě i u pozdního Heideggera). Patří k dalším úskokům žargonu, že přes svou abstraktnost sám abstraktnost kritizuje, stejně jako kritizuje modernu, jíž je sám – jak Adorno nelichotivě říká – odpadem, jednou z podob kulturního průmyslu. (Adornův kulturně pesimistický postoj vytváří důsledný řetězec, v němž je kulturní průmysl chápán jako dítě liberalismu a liberalismus jako předek fašismu, který jím [tj. fašismem] byl smeten [viz s. 51]).

Adornova kritická analýza Heideggerova žargonu, volně přecházející v kritiku základů Heideggerovy filosofie, vyznívá značně nesmlouvavě. Chtěl bych se ještě krátce pozastavit nad tím, čemu Adorno říká zvěčnění subjektu v Heideggerově filosofii, protože se jedná patrně o nehlubší námitku, vysvětlující částečně Adornovu kritickou neúnavnost, či dokonce umanutost, smíme-li to takto vyjádřit. Týká se Adornovy interpretace Heideggerovy kritiky pojmu subjektivity. Výsledkem této kritiky je Heideggerovo založení koncepce pobytu, který je nejen jsoucnem, nýbrž i podmínkou jsoucna. Adorno konstatuje, že princip individuace není u Heideggera dán dialektikou obecného a zvláštního, tak jako se s tím setkáváme u Hegela, ale vztahem vlastnictví. Ten ale v Heideggerově koncepci nemá charakter společenského vztahu, nýbrž je položen na rovinu identity subjektu: pobyt je vždy „můj“. Protáčením uvedeného schématu dochází ke zvěčnění subjektu, jenž se neustále upíná na toto „své“, tedy na sebe sama. Cílem Adornovy kritiky je i Heideggerovo vymezení dvojí povahy pobytu jako onticko-ontologické. Připomeňme, že ve čtvrtém paragrafu *Bytí a času* se pobyt určuje jako jsoucno, jemuž „v jeho bytí o toto bytí samo jde“. Tímto ontickým určením se povaha pobytu nevyčerpává. Pobyt má ke svému bytí také „bytostný vztah“ – pobyt si ve svém bytí rozumí: „Ontická význačnost pobytu spočívá v tom, že pobyt *jest* ontologicky.“⁵ Adorno ze svého hlediska oprávněně namítá, že pobyt je myšlený substrát, jehož smysl nelze vtěsnat do pojmu (za cenu vyvržení nepojmového), zatímco definující pojmy „ontický“ a „ontologický“ patří do sféry filosofické reflexe. Nic nemůže být ontické nebo ontologické o sobě, určení ontického či ontologického je až výsledkem pojmové práce filosofie. Jinak dochází ke zpředmětnění ontologického, které by se právě stalo ontickým.

Moment zpředmětnění se týká též ústředního pojmu autenticity. Ani autentické – stejně jako ontické a ontologické, které spadají do oblasti pojmového zprostředkování –, není samo o sobě. Vlastně ani není na první pohled zřejmé, co je na daném pojmu či jevu autentické: to je tak říkajíc vykresleno až „světlem“ zájmu, zainteresovaností na pojmu. (Adorno se na tomto místě brání, aby autenticitu nepřeklopil výlučně na stranu subjektivního přisuzování, a hovoří proto rovněž o ob-

5 Heidegger, M., *Bytí a čas*. Přel. I. Chvatík a kol. Praha, Oikúmené 1996, s. 27, 28; obě zvýrazněné původní.

jektivním momentu slova.) Nicméně autentické je jen jedním z momentů pojmu, kdežto u Heideggera se autenticita stává pojmem vůbec (s. 122–123). Autenticita je u Heideggera vytažena nad sféru objektivního, stává se vůči relativnímu subjektu něčím absolutním, dalo by se říci něčím fatálním. Tak Židům není neautenticita přisouzena subjektivně, nýbrž je jejich zabsolutizovaným určením, doslova jejich osudem. Adorno to říká explicitně: „Židé jsou trestáni za to, že jsou Židy, ontologicky a zároveň naturalisticky“ (s. 126).

Kdybychom se na tomto místě chtěli odhodlat k poněkud generalizujícímu, nikoli snad nutně nepřesnému shrnutí, mohli bychom uvést, že společného jmenovatele Adornovy kritiky žargonu autenticity, jehož je Heidegger nejpříkladnějším, ale zároveň nejrafinovanějším zástupcem, představuje analýza permanentní tendence zpředměťování pojmů, z nichž je vývěvou abstrakce odsáváno historické i společenské. Ale právě tak se historické a společenské do žargonu nekontrolované vrací jako potlačovaná část reflexe. Relevance kritické analýzy žargonu autenticity je dána nejen tím, že se jedná o výraz určité duchovní situace Německa, jež připravila půdu nástupu fašismu a jež doznívá i po jeho politickém zhroucení, ale také tím, že Heideggerova filosofie představuje přece jen významnou kapitolu z dějin myšlení identity, které Adorno svou negativní dialektikou systematicky demystifikuje. Stručně řečeno, myšlení identity je takový typ uvažování, jenž mezi předmětem a pojmem předpokládá vztah adekvace. Takový způsob pojmání ovšem likviduje dialektiku mezi pojmem a předmětem a zabraňuje zahrnout nepojmové (neidentické) v pojmu. Idealismus vylučováním nepojmového končí v totalitě, v níž celek určuje sebe sama. Agresivním jádrem takové filosofie je pak něco, co bychom – bez ohledu na Adornovo pojmosloví – mohli nazvat *terorizující intolerancí*: „I ta nejmenší stopa mimo takovouto identitu by byla tak nesnesitelná, jako je pro fašistu nesnesitelný člověk jiného ražení, byť by byl v nejzazším koutě světa. V neposlední řadě proto chce Heideggerova ontologie vyloučit jakoukoli fakticitu: dementovala princip identity, pokud nebyl bytností pojmu, jenž by chtěl právě kvůli své vševládě zakrýt, že je pojmem; diktátoři vsazují do žaláře ty, kteří je nazývají diktátory“ (s. 137–138).

Je zajímavé, že k obdobným závěrům jako Adorno dochází Pierre Bourdieu, když zkoumá Heideggerovo užití formy. Heidegger vzal některé výrazy z běžného jazyka, ale tím, že je vsadil do jisté formy, vyvolává představu, že filosofický jazyk je autonomní, že se od empirického odstříhl. Tak Bourdieu vysvětluje skutečnost, že mnozí interpreti, kteří přistoupili na logiku „klamného přeryvu“ – tj. na logiku, že existuje mezi běžně dorozumívacím jazykem a filosofickým jazykem zřetelná hranice vyznačující autonomii filosofického jazyka –, nevidí v Heideggerových textech teze nacismu. Heidegger podle Bourdieua hru na autonomii mistrovsky rozehrává, a přitom tvrdí přesný opak: čili že nedělá to, co právě přesně dělá.⁶

6 Srov. Bourdieu, P., Cenzura a užití formy. In: *týž, Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*. Přel. E. Sládková. Praha, Karolinum 2014, s. 103–126.

Schematicky nahlíženo, můžeme k vydání českého překladu *Žargonu autenticity* zaujmout dvojí postoj. Buď jej budeme číst s více či méně potlačovaným odmítáním, abychom zachovali rovnováhu svého hodnotového univerza, v němž Heideggerově filosofii patří jistě významné místo, v české duchovní tradici upevněné mimo jiné i díky Janu Patočkovi. Anebo se svých jistot vzdáme ve prospěch kritického prozkoumávání hodnot jen zdánlivě neotřesitelných. V této souvislosti nelze nepomyslet na Patočkovu, ale i Havlovu koncepci „života v pravdě“. Žargon, v případě *Moci bezmocných* navíc literárně odvozený, svou auratickou rétorikou nesděluje konkrétní kritiku materiálních podmínek života člověka za tzv. reálného socialismu. Hovoří o hledání autentického bytí, které politickému jednání předchází. Abstraktní zakrylo vratkost nepolitického založení koncepce, které se u Havla politickým stává až sekundárně, zatímco u Patočky přísně vzato „ne-politickým“ zůstává. Naznačená kritika by nicméně neměla být projevem povýšeného soudu, nebo dokonce odsudku. I kritiku je třeba stále historizovat ptáním se po dobovém kontextu. Tím mám na mysli například otázku, proč byl žargon autenticity v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století pro disidentské hnutí tak podmanivý? Domnívám se, že právě žargon poskytoval koherentní rétoriku, jež díky svému „teologickému podtónu“ (abychom užili Adornovu charakteristiku Heideggera) představovala protiklad pokleslé formy scientismu, jakou byl zideologizovaný „marxismus“ oficiálního politicko-ideologického diskurzu. Nyní se však už očitáme za hranicemi recenzního žánru, na území možného budoucího teoreticko-historického bádání. To jenom svědčí o podnětnosti Adornova spisu, jehož český překlad intelektuální obec jistě přivítá.